

Modern Ortadoğu'da Zorunlu Göç ve Mülksüzleştirme, Dawn Chatty, (Çev. Evren Demirci), Koyu Siyah, Ankara, 2010, ISBN: 978-605-81855-9-3

Dawn Chatty'nin *Modern Ortadoğu'da Zorunlu Göç ve Mülksüzleştirme* adlı eseri, OrtaDoğu'nun karmaşık ve çoğu zaman trajik tarihini anlamak için kritik bir perspektif sunuyor. Bu kapsamlı çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden günümüz OrtaDoğu'suna kadar uzanan süreçte, yerinden edilme, zorunlu göç ve mülksüzleştirme olgusunu ele alıyor. Chatty; modernleşme, ulus-devlet inşası, sömürgecilik ve savaşların Ortadoğu toplumlarında nasıl derin izler bıraktığını, bu süreçlerin halkların yaşamlarında yarattığı yıkıcı etkileri belgelerle ve saha çalışmalarıyla titizlikle inceliyor. Evren Demirci'nin Türkçeye kazandırdığı bu eser, yalnızca akademik bir araştırma değil, aynı zamanda bölgenin insanlık dramlarını gözler önüne seren bir ağıt niteliği taşıyor. Kitap, mültecilerin ve yerinden edilmiş toplulukların hikâyelerini bireysel ve kolektif deneyimler üzerinden aktarırken, bu insanların yaşamlarını belirleyen politikaların ve küresel güç dinamiklerinin karmaşıklığını anlamaya yardımcı oluyor.

Chatty'nin çalışması, özellikle Ortadoğu'nun sosyal dokusunda derin izler bırakan zorunlu göç deneyimlerine odaklanıyor. Sadece savaşlar değil, aynı zamanda modernleşme süreçlerinin ve ulusal kimlik arayışlarının da bu toplumsal dönüşümleri nasıl tetiklediğini ortaya koyuyor. Kitap; Suriyeli, Filistinli, Ermeni ve Kürt gibi çeşitli etnik ve dini grupların yerinden edilme hikâyelerine ışık tutarken, bu süreçlerin insan hakları bağlamındaki etkilerini analiz ediyor. Çalışma, zorunlu göç ve mülksüzleştirmenin salt bir sonuç değil, aynı zamanda uluslararası ilişkilerde kullanılan bir araç olduğunu ileri sürerek önemli bir tartışma başlatıyor. Bu bağlamda Chatty, okuyucuyu sadece bir gözlemci olmaktan çıkarıp bölgenin tarihi ve sosyo-politik karmaşasını daha derin bir şekilde anlamaya davet ediyor.

Dawn Chatty eserine, titizlikle hazırlanmış bir teşekkür yazısıyla başlamakta ve bu bölüm, çalışmanın akademik zeminini ve ilham kaynaklarını okuyucuya sunmaktadır. Yazar, farklı disiplinlerden uzmanlarla iş birliğini ve saha çalışmalarında elde ettiği verilerin geniş kapsamlı analizini bu çalışmaya nasıl entegre ettiğini vurgulamaktadır. Teşekkür yazısı, eserin yalnızca bilimsel bir inceleme değil, aynı zamanda Ortadoğu'da yaşanan insani trajedilere duyulan derin bir sorumluluk bilinciyle şekillendiğini de açıkça ortaya koyar. Ardından Chatty, "Ortadoğu'da Mülksüzleştirme ve Zorunlu Göç: Geçici Manzaralarda Topluluk Bütünlüğü" başlığı altında kapsamlı bir giriş yapmaktadır. Bu bölümde, zorunlu göç ve mülksüzleştirmenin tarihsel kökenleri ile modern dönemdeki tezahürleri ele alınır. Yazar, zorunlu göçü yalnızca savaş ve çatışmaların bir sonucu olarak değil, modern ulus-devletlerin inşa süreçlerinde bilinçli bir politika aracı olarak da değerlendirir. Bu bağlamda, yerinden edilme olgusunu bireysel

trajedilerden ziyade toplulukların sosyal yapısında ve kültürel bütünlüğünde yarattığı yıkıcı etkiler üzerinden analiz eder. Ortadoğu coğrafyasını şekillendiren bu süreçlerin, yerel toplulukları geçici yerleşim alanlarında yeni kimlikler ve dayanışma biçimleri geliştirmeye zorladığını vurgular.

Chatty'nin girişte ele aldığı temel argümanlardan biri, mülksüzleştirme ve zorunlu göç süreçlerinin yalnızca bölgesel değil, küresel bir tarihsel bağlam içinde anlaşılması gerektiğidir. Yazar, bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki demografik değişimlerden modern dönemdeki Filistin mülteci krizine kadar uzanan geniş bir tarihsel perspektif sunar. Bu süreçlerin ulus-devletlerin sınırlarını ve kimlik politikalarını nasıl şekillendirdiğini tartışırken, aynı zamanda toplulukların kendi iç dayanışma mekanizmalarını nasıl yeniden ürettiğine dair önemli gözlemler sunar. Chatty'nin yaklaşımı, zorunlu göçü sadece bir kayıp hikâyesi olarak değil aynı zamanda direniş, dayanıklılık ve yeniden yapılanma süreçlerini de içeren çok boyutlu bir olgu olarak ele almasıyla dikkat çeker.

Kitabın ilk bölümü, Ortadoğu'nun tarihsel bağlamında mülksüzleştirme ve zorunlu yerinden edilme gibi olgulara teorik bir çerçevede yaklaşarak bu süreçlerin toplumsal ve siyasal etkilerini kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Dawn Chatty, bu bölümde özellikle kimlik oluşturma, etnisite ve milliyetçilik kavramlarını teorik bir zeminde tartışarak, bu kavramların göç ve yerinden edilme süreçleriyle olan ilişkisini derinlemesine incelemektedir. Bu bağlamda, kimlik inşasının yerinden edilmiş bireyler ve topluluklar için yalnızca bir aidiyet meselesi olmadığını, aynı zamanda bu toplulukların varoluş mücadelesinde yeniden şekillenen bir süreç olduğunu ortaya koyar.

Chatty, yerinden edilen toplulukların yaşadığı bu süreçlerin bireylerde ve gruplarda derin psikolojik, sosyal ve kültürel izler bıraktığını vurgular. Göç deneyiminin, bireylerin toplumsal kimliklerini ve aidiyet hislerini nasıl etkilediğini analiz ederken, ortaya çıkan kimlik krizinin karmaşık bir yapı oluşturduğunu ifade eder. Zorunlu göçün birey ve topluluklar üzerindeki etkilerini incelerken bu durumun yalnızca yer değiştirme ile sınırlı kalmayıp aynı zamanda bireylerin ve toplulukların kültürel, tarihsel ve sosyal bağlarını yeniden tanımlamalarını zorunlu kıldığını belirtir.

Kitabın ikinci bölümü, Osmanlı sonrası dönemde farklı etnik ve dini grupların şekillendiği sosyo-politik koşulları kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Dawn Chatty, bu bağlamda Avrupa'da mülksüzleştirme, sürgün ve zorunlu göç gibi olguların tarihsel süreçteki örneklerini aktarırken mülteci kavramının anlam değişimine dikkat çekmektedir. İlk dönemlerde zulümden kaçan yabancılara yardım etmek amacıyla kullanılan "mülteci" teriminin, özellikle Katoliklerin zulmünden kaçan Calvinistlere atıfla yeni bir içerik kazandığı vurgulanmaktadır. Bu dönüşüm, hem terimin sosyo-politik bağlamını hem de dönemin Avrupa merkezli anlayışlarını gözler önüne sermektedir.

Yazar, Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa toplumlarından ayıran temel özelliklere de odaklanmaktadır. Özellikle, Osmanlı'nın hoşgörüyü dayalı azınlık politikaları ile Avrupa'nın bir topluluğun diğerine üstünlüğünü savunan anlayışları

arasındaki farklar detaylı bir şekilde analiz edilmektedir. Chatty, Osmanlı'nın toplumsal yapısını İslam'ın üstünlüğüne dayandırırken, azınlık gruplarına sağlanan özerklik ve hoşgörü politikalarının batılı güçlerin dikkatini Ortadoğu'ya çektiğini ileri sürmektedir. Ancak, bu hoşgörü politikalarının Batı'nın Panslavizm gibi ideolojik yaklaşımları karşısında zayıfladığı ve Osmanlı'nın merkezi otoritesinin sarsıldığı ifade edilmektedir. Bu bağlamda, Panslavizm'in Osmanlı topraklarında etnik ve dini farklılıkları nasıl derinleştirdiği ve Osmanlı hâkimiyet alanlarının giderek daralmasına yol açtığı detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Kitabın üçüncü bölümü; Çerkesler, Çeçenler ve diğer Müslüman toplulukların Ortadoğu'ya gerçekleştirdiği göç hareketlerini tarihsel bir bağlamda ele almaktadır. Dawn Chatty, bu bölümde Kafkasya bölgesinden başlayan ilk büyük sürgün dalgasının 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalanmasıyla ortaya çıktığını belirtmekte ve bunu izleyen süreçte, Çerkeslerin Rus saldırıları nedeniyle yaşadığı zorunlu göçleri detaylandırmaktadır. Bu göç hareketlerinin bir kısmının Balkanlar'a, bir kısmının ise Anadolu'ya yöneldiğini ifade eden yazar, Çerkeslerin vatanlarını terk etmeye mecbur bırakılmasının, bu topluluğun tarihindeki en kritik dönemeçlerden biri olduğuna işaret etmektedir.

19. yüzyılda, Çerkes ve Abhaz halklarının Rus saldırılarına karşı yaklaşık otuz yıl süren direnişine değinilen bölümde, bu direnişin başarısızlıkla sonuçlandığı ve toplulukların ana vatanlarını terk etmek zorunda kaldıkları vurgulanmaktadır. Chatty, bu zorunlu göç sürecinde yerinden edilen toplulukların kendi ulusal kimliklerini ve kültürel geleneklerini koruma çabalarını derinlemesine analiz etmektedir. Göç eden bu toplulukları bir arada tutan en güçlü bağın, hayali anavatanlarına geri dönme arzusu olduğu belirtilirken, bu hayalin onların kolektif kimliklerini şekillendiren temel bir unsur olduğu ileri sürülmektedir.

Çerkeslerin yerleştikleri yeni coğrafyalarda karşılaştıkları zorluklara rağmen, bu toplulukların uyum sağlama becerilerinin dikkat çekici olduğunu vurgulayan yazar; Çerkeslerin sulama sistemleri geliştirme, tarımsal üretim faaliyetlerine katılma ve yerleşim alanlarına katkıda bulunma gibi pratiklerle adaptasyon süreçlerini başarılı bir şekilde yönettiklerini ifade etmektedir. Bu durum, Çerkeslerin uyumlu, dayanıklı ve toplumsal olarak işlevsel bir grup olduğunu göstermektedir. Chatty, bu noktada Çerkeslerin yeni yerleşim bölgelerinde karşılaştıkları sosyo-ekonomik zorluklara rağmen topluluk olarak hayatta kalma ve kültürel sürekliliği sağlama konusundaki kararlılıklarını öne çıkarmaktadır. Bu bağlamda, Çerkes göçlerinin yalnızca bir zorunlu yer değiştirme değil aynı zamanda kültürel dayanıklılık ve yeniden yapılanma süreçlerini de içerdiğini savunmaktadır.

Kitabın dördüncü bölümü, Ermeni bir ailenin sürgün sürecinde yaşadığı zorlukları ve bu sürecin bireysel ve toplumsal hafızadaki etkilerini konu alan bir röportajla başlamaktadır. Yazar, bu girişle, tarihin bireysel ve kolektif düzeyde nasıl şekillendiğini anlamak adına kişisel hikâyelerden yola çıkarak geniş bir tarihsel analize zemin hazırlamaktadır. Tarihsel bağlamda, Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki konumunu ele alan Chatty, bu topluluğun zanaat ve ticaretteki başarısı nedeniyle Osmanlı tebaası içinde saygın bir azınlık olarak

tanındığını belirtmektedir. Ancak, 19. ve 20. yüzyılın başlarında gelişen milliyetçilik hareketlerinin etkisiyle Ermenilerin de ulusal bağımsızlık talepleri doğrultusunda harekete geçtiğini ifade etmektedir.

Bölümde, Ermenilerin bu süreçte Osmanlı Devleti'ne karşı Ruslarla ittifak kurarak Doğu Anadolu'da isyanlar çıkardığına dair tespitler yapılmakta ve bu durumun Osmanlı yönetimini tehcir kararı almaya zorladığı tartışılmaktadır. Yazar, tehcir meselesinin farklı perspektiflerden ele alındığını vurgulamakla beraber hem Ermenilerin hem de Osmanlı Devleti'nin bakış açısını irdelemektedir. Ermeni tarafı, bu süreci soykırım olarak değerlendirirken, Ermenilerin masumiyetine vurgu yapmaktadır. Öte yandan, Osmanlı ve Türk tarih yazımında olayların daha karmaşık bir yapıya sahip olduğu, Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermenilerin Rusların yanında yer aldığı ve isyan hareketlerine katıldığı belirtilmektedir. Chatty, bu zıt perspektifler arasında dengeli bir analiz sunmaya çalışarak tehcirin nedenlerini ve sonuçlarını çok yönlü bir şekilde değerlendirmektedir.

Ermenilerin göç hareketlerine de detaylı bir şekilde yer verilen bölümde, 19. yüzyılın sonlarından itibaren ABD'ye başlayan Ermeni göçleri ve Adana olaylarının ardından gerçekleşen büyük göç dalgaları gibi tarihsel veriler sunulmaktadır. 1894 yılı itibarıyla ABD'deki Ermeni nüfusunun 5.000'e ulaştığı ve bu sayının Adana olaylarının ardından 50.000'e yükseldiği kaydedilmektedir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise Ermenilerin Filistin, İsrail, Mısır, Irak, İran, Hindistan, Kıbrıs, Suriye, Lübnan, Fransa ve ABD gibi farklı coğrafyalara göç ettiği ifade edilmektedir. Yazar, bu göçlerin Ermeni diasporasının oluşumunda kritik bir rol oynadığını ve özellikle ABD'ye olan göçlerin bu sürecin en büyük kısmını oluşturduğunu belirtmektedir.

Kitabın beşinci bölümü, "Filistin'de Mülksüzleştirme ve Sürgün", Filistin halkının tarihsel olarak heterojen bir yapıya sahip olduğunu vurgulayarak başlamaktadır. Yazar, bu yapının yüzyıllar boyunca gerçekleşen çeşitli göç ve fetih hareketleri sonucunda şekillendiğini belirtmekte ve Filistinlilerin genetik ve kültürel olarak Kenanlılar, Araplar ve Haçlıların izlerini taşıdığını ifade etmektedir. Bu tarihsel çeşitlilik, Filistin'in kültürel dokusunu zenginleştirirken aynı zamanda bölgenin dinamik bir toplumsal yapıya sahip olmasına yol açmıştır.

Bölüm dâhilinde, Filistin halkının tarih boyunca yaşadığı sürgün ve mülksüzleştirme deneyimlerinin, bu heterojen yapının korunması ya da dönüşümüne nasıl etki ettiği üzerine de önemli tartışmalar yer almaktadır. Yazar, bu bağlamda Filistin'in hem tarihi bir kavşak noktası hem de bir mücadele alanı olarak özgün bir konuma sahip olduğunu ifade ederek, Filistin halkının tarihin çeşitli dönemlerinde karşılaştığı zorluklara rağmen kimliklerini koruma mücadelesini sürdürdüğüne dikkat çekmektedir. Bu bölüm, Filistin'in sosyo-ekonomik ve kültürel yapısını anlamak için kapsamlı bir tarihsel analiz sunmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun sona ermesinin ardından Filistin, İngiltere'nin manda yönetimi altına girmiş ve bu dönemde bölgeye Yahudi göçleri hız kazanmıştır. Bu göçler, Filistin'in demografik yapısını etkileyerek toplumsal

gerilimleri artırmış ve iç karışıklıklara yol açmıştır. 1929 yılında meydana gelen Ağlama Duvarı Olayları, bu dönemin en belirgin çatışmalarından biri olarak tarihe geçmiştir.

Arap-İsrail savaşlarının sonucunda İsrail, hem askeri hem de ekonomik üstünlüğünü kullanarak Mısır topraklarına kadar ilerlemiş ve önemli kazanımlar elde etmiştir. İsrail'in güçlü bir silah sanayisi, ekonomik kapasitesi ve Batılı devletlerden aldığı desteği bu başarıların temelini oluşturmuştur. Ancak bu süreç Filistin halkı için ağır sonuçlar doğurmuş, yaklaşık 750.000 Filistinli yerlerinden edilerek zorunlu göçe maruz kalmıştır. Bu mülksüzleştirme süreci, Gazze dışında Lübnan, Suriye ve Ürdün gibi ülkelerde Filistinliler için mülteci kamplarının kurulmasına neden olmuştur.

1967 yılında İsrail'in Suriye ve Mısır'a yönelik saldırıları Altı Gün Savaşları'nı başlatmış ve bu savaş sonucunda İsrail, Filistin topraklarının kalan %22'sini, yani Batı Şeria ve Gazze Şeridi'ni işgal etmiştir. Bu işgal, Filistinlilerin yerinden edilme sürecini daha da derinleştirmiş ve yaklaşık 350.000 Filistinlinin zorunlu göçe maruz kalmasına neden olmuştur. Yazar, bu süreçte göç eden Filistinlilerin anavatanlarına kısa süre içinde geri döneceklerine dair umutlarını koruduklarını ancak bu beklentilerinin giderek bir hayal kırıklığına dönüştüğünü ifade etmektedir.

Yazar, 2000'li yılların başında Şam'da bizzat gerçekleştirdiği saha çalışmaları ile mülksüzleştirme, hayal kırıklığı ve aşağılanma duygularını içeren bireysel deneyimlere ışık tutmaktadır. Bu görüşmeler, Filistinlilerin yaşam mücadelesini ve kimliklerini koruma çabalarını daha yakından anlamak için önemli bir veri kaynağı sunmaktadır. Bölüm, Filistinlilerin tarihsel süreçte karşılaştıkları zorlukları ve bu zorlukların toplumsal hafıza üzerindeki etkilerini geniş bir perspektiften ele alarak okuyucuya kapsamlı bir değerlendirme sunmaktadır.

Kitabın altıncı bölümünde, yazar, "Kürdistan" olarak adlandırılan bölgenin coğrafi sınırlarını ve bu bölgenin tarihsel olarak ilk kez kimler tarafından kullanıldığını açıklayarak Kürtlerin ve Arapların benzer sosyo-politik yapıları üzerinden bir karşılaştırma yapmaktadır. Yazar, Kürtlerin tıpkı Araplar gibi güçlü bir aşiret yapısına sahip olduklarını ve bu aşiretler arasında hiyerarşik bir düzenin var olduğunu belirtmiştir.

Yazar, 16. yüzyılda Osmanlı Devleti ile Kürt aşiretleri arasındaki ilişkilerin nasıl şekillendiğine dair kapsamlı bir analiz sunmaktadır. Osmanlı yönetiminin, Kürt aşiret liderlerine kendi adına para basma, hutbe okutma gibi önemli ayrıcalıklar vererek onları yerel otoriteler olarak tanıdığına değinmektedir. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi otoritesinin zamanla güçlendirilmesi çabaları, bu ayrıcalıkların kısıtlanmasına ve Kürt aşiretlerinin daha sıkı denetim altına alınmasına yol açmıştır. Osmanlı yönetimi, aşiretlerin yerel gücünü denetim altına almak için çeşitli önlemler almış ancak bu süreç, zaman içinde Kürtler ile Osmanlı arasındaki ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur.

Kitabın son bölümünde yazar, "Göç insan hayatının hikâyesidir" ifadesiyle göç olgusunun insanlık tarihindeki derin etkilerini vurgulamaktadır. Yazar, göç eden her milletin kendine özgü bir hikâyesi olduğunu ve bu hikâyelerin, zamanla

farklı coğrafyalarda şekillenen kolektif belleklerin yansımaları olduğunu belirtmektedir. Göç, yalnızca fiziksel bir yer değiştirme olgusu değil aynı zamanda kimlik ve aidiyet duygularının sorgulandığı bir süreçtir. Yazar, göç eden toplulukların yerleştikleri yerlerde başlangıçta hayali anavatanlarına dönme arzusunun taşınmalar da zaman içinde bu isteklerinin azaldığını çünkü yaşadıkları yerlerde yeni bir yaşam alanı oluşturduklarını ve anavatanlarının artık eskisi gibi olmadığını farkına vardıklarını ifade etmektedir. Bu durum, göçün getirdiği adaptasyon sürecinin hem bireysel hem de toplumsal düzeyde nasıl bir dönüşüm sağladığını gözler önüne sermektedir.

Yazar, göç eden toplulukların bir kısmının geri dönme isteğini kaybetmesine rağmen, bir diğer kısmının ise anavatanlarına dönmeyi hala hayal ettiklerini belirtmiştir. Bu topluluklar arasında yerinden edilme, mülksüzleştirilme ve sürekli sınır dışı edilme korkusuyla yaşayan Ermeniler, Çerkesler, Filistinliler ve Kürtler gibi gruplara dair örnekler verilmektedir. Yazar, bu insanların, kendi kimliklerini ve geçmişlerini koruyabilmek adına, göç ettikleri yerlerde hayatta kalabilmek için sürekli bir belirsizlik içinde var olma mücadelesi verdiklerini ve bu sürecin, her bir etnik ve dini grubun kendi hikâyesine yansıyan bir travma olduğunu vurgulamaktadır.

Sonuç itibarıyla yazar, göç olgusunun sadece bir coğrafi yer değiştirme değil aynı zamanda bir kimlik ve aidiyet arayışı olduğunu ve yerinden edilme sürecinin, bu toplulukların yaşamlarında kalıcı izler bırakan bir travma olarak şekillendiğini ifade etmektedir. Bu durum, göç eden toplulukların bulundukları yeni coğrafyalarda hayatta kalmaya çalışırken, aynı zamanda eski topraklarına olan özlemlerini ve kimliklerini koruma mücadelesini de beraberinde getirdiğini göstermektedir.

Kaynakça

Chatty, D. (2010). Modern Ortadoğu'da zorunlu göç ve mülksüzleştirme (E. Demirci, Çev.), Ankara: Koyu Siyah.

Nazlıcan ŞEDDATLI,
Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi,
nazlicanseddattli86@gmail.com,
ORCID: [0009-0003-0673-2261](https://orcid.org/0009-0003-0673-2261).